બંધ દ્વાર

(૮)

પ્રતિજ્ઞા (દોહરા)

कही निरजराकी कथा, सिवपथ साधनहार।
अब कछु बंध प्रबंधकौ, कहूं अलप विस्तार।।१।।

શબ્દાર્થ :—સિવપથ=મોક્ષમાર્ગ, અલપ=થોડા.

અર્થ :—મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ કરનાર નિર્જરા તત્ત્વનું કથન કર્યું, હવે બંધનું વ્યાખ્યાન કાંઈક વિસ્તાર કરીને કહું છું. ૧.

મંગળાચરણ (સવૈયા એકત્રીસા)

मोह मद पाइ जिनि संसारी विकल कीनें,
याहीतैं अजानुबाहु बिरद बिहतु है।
ऐसौ बंध-वीर विकराल महा जाल सम,
ग्यान मंद करै चंद राहु ज्यौं गहतु है।।
ताकौ बल भंजिवेकौं घटमैं प्रगट भयौ,
उद्धत उदार जाकौ उद्दिम महतु है।
सो है समकित सूर आनंद-अंकूर ताहि,
निरखि बनारसी नमो नमो कहतु है।।२।।

શબ્દાર્થ :—પાઈ=પિવડાવીને. વિકલ=દુઃખી. બિરદ=નામના. અજાનુબાહુ (આજાનુબાહુ)= ઘુંટણ સુધી પહોંચે તેવા લાંબા હાથવાળા. ભંજિવૈકૌં=નષ્ટ કરવાને માટે. ઉદ્ધત=બળવાન. ઉદાર=મહાન. નમો નમો (નમઃ મનઃ)=નમસ્કાર નમસ્કાર.

रागोद्गारमहारसेन सकलं कृत्वा प्रमत्तं जगत्
क्रीडन्तं रसभावनिर्भरमहानाट्येन बन्धं धुनत्।
आनन्दामृतनित्यभोजि सहजावस्थां स्फुटं नाटयद्-
धीरोदारमनाकुलं निरुपधि ज्ञानं समुन्मज्जति।।१।।

અર્થ :–જેણે મોહનો દારૂ પાઈને સંસારી જીવોને વ્યાકુળ કરી નાખ્યા છે, જેના હાથ ઘુંટણ સુધી લાંબા છે એવી સંસારમાં પ્રસિદ્ધિ છે, જે મહા જાળ સમાન છે અને જે જ્ઞાનરૂપી ચંદ્રમાને તેજરહિત કરવા માટે રાહુ સમાન છે. એવા બંધરૂપ ભયંકર યોદ્ધાનું બળ નષ્ટ કરવાને માટે જે હૃદયમાં ઉત્પન્ન થયો છે, જે બહુ બળવાન, મહાન અને પુરુષાર્થી છે, એવા આનંદમય સમ્યક્ત્વરૂપી યોદ્ધાને માટે પંડિત બનારસીદાસજી વારંવાર નમસ્કાર કરે છે. ૨

જ્ઞાનચેતના અને કર્મચેતનાનું વર્ણન. (સવૈયા એકત્રીસા)

जहाँ परमातम कलाकौ परकास तहाँ,
धरम धरामैं सत्य सूरजकी धूप है।
जहाँ सुभ असुभ करमकौ गढ़ास तहां,
मोहके बिलासमैं महा अंधेर कूप है।।
फैली फिरै घटासी घन-घटा बीचि,
चेतनकी चेतना दुहूंधा गुपचूप है।
बुद्धिसौं न गही जाइ बैनसौं न कही जाइ,
पानीकी तरंग जैसैं पानीमैं गुडूप है।।३।।

શબ્દાર્થ :–ધરા=ભૂમિ, ગઢાસ=ગાઢાપણું. છટા=વીજળી. ઘન=વાદળું. દુહૂંધા=બન્ને તરફ, બન્ને અવસ્થાઓમાં. બૈન=વચન. ગુડૂપ=ડૂબી.

અર્થ :–જ્યાં આત્મામાં જ્ઞાનની જ્યોતિ પ્રકાશિત છે ત્યાં ધર્મરૂપી ધરતી પર સત્યરૂપ સૂર્યનું અજવાળું છે અને જ્યાં શુભ-અશુભ કર્મોની સઘનતા છે ત્યા મોહના ફેલાવાનો ઘોર અંધકારમય કુવો જ છે. આ રીતે જીવની ચેતના બન્ને અવસ્થાઓમાં ગુપચૂપ થઈને શરીરરૂપી વાદળાની ઘટામાં વીજળીની જેમ ફેલાઈ રહી છે. તે બુદ્ધિગ્રાહ્ય નથી અને ન વચનગોચર છે, તે તો પાણીના તરંગની જેમ પાણીમાં જ સમાઈ જાય છે. ૩.

કર્મબંધનું કારણ અશુદ્ધ ઉપયોગ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

कर्मजाल वर्गनासौं जगमैं न बंधै जीव,
बंधै न कदापि मन-वच-काय-जोगसौं।
चेतन अचेतनकी हिंसासौं न बंधै जीव,
बंधै न अलख पंच-विषै-विष-रोगसौं।।
कर्मसौं अबंध सिद्ध जोगसौं अबंध जिन,
हिंसासौं अबंध साधु ग्याता विषै-भोगसौं।
इत्यादिक वस्तुके मिलापसौं न बंधै जीव,
बंधै एक रागादि असुद्ध उपयोगसौं।।४।।

શબ્દાર્થ :—વર્ગના=કર્મપરમાણુઓના સમૂહને વર્ગણા કહે છે. કદપિ=કદી પણ. અલખ=આત્મા. પંચ-વિષૈ=પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષય-ભોગ. અસુદ્ધ ઉપયોગ=જીવની શુભાશુભ પરિણતિ.

અર્થ :—જીવને બંધનું કારણ ન તો કાર્માણ વર્ગણા છે, ન મન-વચન-કાયાના યોગ છે, ન ચેતન-અચેતનની હિંસા છે અને ન ઈન્દ્રિયોના વિષયો છે. કેવળ રાગ આદિ અશુદ્ધ ઉપયોગ બંધનું કારણ છે. કેમકે કાર્માણવર્ગણા રહેવા છતાં પણ સિદ્ધ ભગવાન અબંધ રહે છે, યોગ[1] હોવા છતાં પણ અરહંત ભગવાન અબંધ રહે છે. હિંસા[2] થઈ જવા છતાં મુનિ મહારાજ અબંધ રહે છે અને પાંચ ઈન્દ્રિયોના ભોગ

૧. મનયોગ બે—સત્ય મનોયોગ, અનુભ. મનોયોગ. વચન યોગ બે—સત્ય વચનયોગ, અનુભય વચનયોગ. કાયયોગ ત્રણ—ઔદારિક કાયયોગ, ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ અને કાર્માણ કાયયોગ—વા સાત યોગ સયોગી જિનરાજને હોય છે.

૨. ત્રણ સ્થાવર હિંસાના ત્યાગી મહાવ્રતી મુનિ ઈર્યાસમિતિપૂર્વક વિહાર કરે છે અને અકસ્માત્ કોઈ જીવ તેમના પગ નીચે આવી પડે તથા મરી જાય તો પ્રમત્તયોગ ન હોવાથી તેમને હિંસાનો બંધ થતો નથી.

न कर्मबहुलं जगन्न चलनात्मकं कर्म वा
न नैककरणानि वा न चिदचिद्वधो बन्धकृत्।
यदैक्यमुपयोगभूः समुपयाति रागादिभिः
स एव किल केवलं भवति बन्धहेतुर्नृणाम्।।२।।

ભોગવવા છતાં પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અબંધ રહે છે.

ભાવાર્થ :—કાર્માણવર્ગણા, યોગ, હિંસા, ઇન્દ્રિય-વિષયભોગ—એ બંધના કારણ કહેવાય છે. પરંતુ સિદ્ધાલયમાં અનંતાનંત કાર્માણ પુદ્‌ગલવર્ગણાઓ ભરેલી છે, તે રાગાદિ વિના સિદ્ધ ભગવાન સાથે બંધાતી નથી, તેરમાં ગુણસ્થાનવર્તી અરિહંત ભગવાનને મન-વચન-કાયાના યોગ રહે છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ આદિ થતા નથી તેથી તેમને કર્મબંધ થતો નથી, મહાવ્રતી સાધુઓથી અબુદ્ધિપૂર્વક હિંસા થયા કરે છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ ન હોવાથી તેમને બંધ નથી, અવ્રતી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પંચેન્દ્રિયના વિષયો ભોગવે છે પણ તલ્લીનતા ન હોવાથી તેમને નિર્જરા જ થાય છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે કાર્માણવર્ગણાઓ, યોગ, હિંસા અને સાંસારિક વિષયબંધના કારણ નથી, કેવળ અશુદ્ધ ઉપયોગથી જ બંધ થાય છે. ૪

વળી—(સવૈયા એકત્રીસા)

कर्मजाल-वर्गनाकौ वास लोकाकासमांहि,
मन-वच-कायकौ निवास गति आउमैं।
चेतन अचेतनकी हिंसा वसै पुग्गलमें,
विषैभोग वरतै उदैके उरझाउमैं।।
रागादिक सुद्धता असुद्धता है अलखकी,
यहै उपादान हेतु बंधके बढ़ाउमैं।
याहीतैं विचच्छन अबंध कह्यौ तिहूं काल,
राग दोष मोह नाहीं सम्यक् सुभाउमैं।।५।।

શબ્દાર્થ :—લોકાકાસ=જેટલા આકાશમાં જીવ, પુદ્‌ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને કાળ—એ પાંચ દ્રવ્યો પ્રાપ્ત થાય છે તે. ઉપાદાન હેતુ=જે સ્વયં કાર્ય કરૂ, વિચચ્છન=સમ્યગ્દષ્ટિ. તિહૂં કાલ=ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન.

लोकः कर्मततोऽस्तु सोऽस्तु च परिस्पन्दात्मकं कर्म तत्
तान्यस्मिन्करणानि सन्तु चिदचिद्व्यापादनं चास्तु तत्।
रागादिनुपयोगभूमिमनयन् ज्ञानं भवत्केवलं
बन्धं नैव कुतोऽप्युपैत्ययमहो सम्यग्दृगात्मा ध्रुवम्।।३।।

અર્થ :—કાર્મણવર્ગણાઓ લોકાકાશમાં રહે છે, મન-વચન-કાયાના યોગોની સ્થિતિ ગતિ અને આયુષ્યમાં રહે છે, ચેતન—અચેતનની હિંસાનું અસ્તિત્વ પુદ્‌ગલમાં છે, ઇન્દ્રિયોના વિષય—ભોગ ઉદયની પ્રેરણાથી થાય છે, તેથી વર્ગણા, યોગ, હિંસા અને ભોગ—આ ચારેનો સદ્‌ભાવ પુદ્‌ગલ સત્તામાં છે—આત્માની સત્તામાં નથી, તેથી એ જીવને કર્મબંધનાં કારણ નથી અને રાગ-દ્વેષ-મોહ જીવના સ્વરૂપને ભૂલાવી દે છે તેથી બંધની પરંપરામાં અશુદ્ધ ઉપયોગ જ અંતરંગ કારણ છે, સમ્યક્‌ત્વભાવમાં રાગ-દ્વેષ-મોહ હોતા નથી તેથી સમ્યગ્જ્ઞાનીને સદા બંધરહિત કહ્યા છે. ૫.

જોકે જ્ઞાની અબંધ છે તોપણ પુરુષાર્થ કરે છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

कर्मजाल-जोग हिंसा-भोगसौं न बंधे पै,
तथापि ग्याता उद्दिमी बखान्यौ जिन बैनमैं।
ग्यानदिष्टि देत विषै-भोगनिसौं हेत दोऊ--
क्रिया एक खेत यौं तो बनै नांहि जैनमैं।।
उदै-बल उद्दिम गहै पै फलकौं न चहै,
निरदै दसा न होइ हिरदैके नैनमैं।
आलस निरुद्दिमकी भूमिका मिथ्यात मांहि,
जहाँ न संभारै जीव मोह नींद सैनमैं।।६।।

શબ્દાર્થ :—ઉદ્દિમી=પુરુષાર્થી. બખાન્યૌ=કહ્યો. બૈન=વચન. નિરદૈ=કઠોર. ન સંભારૈ(ન સમ્હાલૈ)=અસાવધાન રહે. સૈન(શનય)=નિદ્રા.

અર્થ :—સ્વરૂપની સંભાળ અને ભોગોનો પ્રેમ—એ બન્ને વાતો એક સાથે જ જૈનધર્મમાં હોઈ શકે નહિ, તેથી જોકે સમ્યગ્જ્ઞાની વર્ગણા, યોગ, હિંસા અને ભોગોથી અબંધ છે તોપણ તેને પુરુષાર્થ કરવાને માટે જિનરાજની આજ્ઞા છે. તેઓ શક્તિ

तथापि न निर्गलं चरितुमिष्यते ज्ञानिनां
तदायतनमेव सा किल निर्गला व्यापृतिः।
अकामकृतकर्म तन्मतमकारणं ज्ञानिनां
द्वयं न हि विरुद्ध्यते किमु करोति जानाति च।।४।।

પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરે છે પણ ફળની અભિલાષા રાખતા નથી અને હૃદયમાં સદા દયાભાવ રાખે છે, નિર્દય હોતા નથી. પ્રમાદ અને પુરુષાર્થહીનતા તો મિથ્યાત્વદશામાં જ હોય છે જ્યાં જીવ મોહનિદ્રાથી અચેત રહે છે, સમ્યક્ત્વભાવમાં પુરુષાર્થહીનતા નથી. ૬.

ઉદયની પ્રબળતા (દોહરા)

जब जाकी जैसी उदै, तब सो है तिहि थान।
सकति मरौरै जीवकी, उदै महा बलवान॥७॥

શબ્દાર્થ :—જાકૌ=જેના. થાન=સ્થાન. ઉદૈ(ઉદય)=કર્મનો વિપાક.

અર્થ :—જ્યારે જે જીવનો જેવો ઉદય હોય છે ત્યારે તે જીવે તેની જેમ વર્તે છે. કર્મનો ઉદય બહુ જ પ્રબળ હોય છે તે જીવની શક્તિઓને કચડી નાખે છે અને તેને પોતાના ઉદયને અનુકૂળ પરિણમાવે છે. ૭

ઉદયની પ્રબળતા પર દૃષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं गजराज परयौ कर्दमके कुंडबीच,
उद्दिम अहूटै पै न छूटै दुख-दंदसौं।
जैसैं लोह-कंटककी कोरसौं उरझ्यौ मीन,
चेतन असाता लहै साता लहै संदसौं॥
जैसैं महाताप सिर वाहिसौं गरास्यौ नर,
तकै निज काज उठि सकै न सुछंदसौं।
तैसैं ग्यानवंत सब जानै न बसाई कछू,
बंध्यौ फिरै पूरब मरम-फल-फंदसौं॥८॥

શબ્દાર્થ :—ગજરાજ=હાથી. કર્દમ=કીચડ. કંટક=કાંટો. કોર=અણી. ઉરઝ્યો=ફસાયેલી. મીન=માછલી. સંદસૌ=છૂટવાથી.

અર્થ :—જેવી રીતે કાદવના ખાડામાં પડેલો હાથી અનેક પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ દુઃખથી છૂટતો નથી, જેવી રીતે લોઢાના કાંટામાં ફસાયેલી માછલી દુઃખ પામે

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ - ૩૬૪૨૫૦

છે—નીકળી શકતી નથી, જેમ આકરા તાવ અને માથાના શૂળમાં પડેલો મનુષ્ય પોતાનું કાર્ય કરવા માટે સ્વતંત્રતાથી ઊઠી શકતો નથી, તેવી જ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જાણે છે બધું પણ પૂર્વોપાર્જિત કર્મની જાળમાં ફસાયેલો હોવાથી તેનું કાંઈ વશ ચાલતું નથી અર્થાત્ વ્રત, સંયમ આદિનું ગ્રહણ કરી શકતા નથી. ૮.

મોક્ષમાર્ગમાં અજ્ઞાની જીવ પુરુષાર્થહીન અને જ્ઞાની પુરુષાર્થી હોય છે. (ચોપાઈ)

जे जिय मोह नींदमैं सोवैं।
ते आलसी निरुद्दिम होवैं।।
द्रिष्टि खोलि जे जगै प्रवीना।
तिनि आलस तजि उद्दिम कीना।।९।।

અર્થ :—જે જીવ મિથ્યાત્વની નિદ્રામાં સૂઈ રહે છે તેઓ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રમાદી અથવા પુરુષાર્થહીન હોય છે અને જે વિદ્વાન જ્ઞાનનેત્ર ઉઘાડીને જાગૃત થયા છે તેઓ પ્રમાદ છોડીને મોક્ષમાર્ગમાં પુરુષાર્થ કરે છે. ૯.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પરિણતિ પર દૃષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

काच बांधै सिरसौं सुमनि बांधै पाइनिसौं,
जानै न गंवार कैसी मनि कैसी काच है।
यौंही मूढ़ झूठमैं मगन झूठहीकौं दौरै,
झूठी बात मानै पै न जानै कहा साच है।।
मनिकौं परखि जानै जौंहरी जगत मांहि,
साचकी समुझि ग्यान लोचनकी जाच है।
जहांसो जु वासी सो तौ तहांकौ मरम जानै,
जाको जैसौ स्वांग ताकौ ताही रूप नाच है।।१०।।

શબ્દાર્થ :—સિર=મસ્તક. સુમનિ=રત્ન. પાઈનિસૌં=પગોથી. પરખિ=પરીક્ષા. લોચન=નેત્ર. સ્વાંગ=વેષ.

અર્થ :—જેવી રીતે વિવેકહીન મનુષ્ય માથામાં કાચ અને પગમાં રત્ન પહેરે છે,

Shri Digambar Jain Swadhyay Mandir Trust, Songadh - 364250

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ - ૩૬૪૨૫૦

તે કાચ અને રત્નનું મૂલ્ય સમજતો નથી, તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વી જીવ અતત્ત્વમાં મગ્ન રહે છે અને અતત્ત્વને જ ગ્રહણ કરે છે, તે સત્-અસત્‌ને જાણતો નથી. સંસારમાં હીરાની પરીક્ષા ઝવેરી જ જાણે છે, સાચ-જૂઠની ઓળખાણ માત્ર જ્ઞાનદષ્ટિથી થાય છે. જે જે અવસ્થામાં રહેવાવાળો છે તે તેને જ સારી રીતે જાણે છે અને જેનું જેવું સ્વરૂપ છે તે તેવી જ રીતે પરિણતિ કરે છે, અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વને જ ગ્રાહ્ય સમજે છે અને તેને અપનાવે છે તથા સમ્યક્ત્વી સમ્યક્ત્વને જ ગ્રાહ્ય જાણે છે અથવા તેને અપનાવે છે.

ભાવાર્થ :—ઝવેરી મણિની પરીક્ષા કરીને લે છે અને કાચને કાચ જાણીને તેની કદર કરતો નથી, પણ મૂર્ખાઓ કાચને હીરો અને હીરો કાચ સમજીને કાચની કદર અને હીરાનો અનાદર કરે છે, તેવી જ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિની હાલત રહે છે અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ અતત્ત્વનું જ તત્ત્વશ્રદ્ધાન કરે છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે છે. ૧૦.

જેવી ક્રિયા તેવું ફળ (દોહરા)

बंध बढ़ावै अंध है, ते आलसी अजान।
मुकति हेतु करनी करैं, ते नर उद्दिमवान॥११॥

શબ્દાર્થ :—અંધ=વિવેકહીન. આલસી=પ્રમાદી. અજાન(અજ્ઞાન)=અજ્ઞાની. ઉદ્દિમવાન= પુરુષાર્થી.

અર્થ :—જે વિવેકહીન થઈને કર્મની બંધ-પરંપરા વધારે છે તેઓ અજ્ઞાની તથા પ્રમાદી છે અને જે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ પુરુષાર્થી છે. ૧૧.

જ્યાં સુધી જ્ઞાન છે ત્યાંસુધી વૈરાગ્ય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

जबलग जीव सुद्धवस्तुकौं विचारै ध्यावे,
तबलग भौगसौं उदासी सरवंग है।

जानाति यः स न करोति करोति यस्तु
जानात्ययं न खलु तत्किल कर्मरागः।
रागं त्वबोधमयमध्यवसायमाहु-
र्मिथ्यादृशः स नियतं स च बन्धहेतुः॥५॥

भोगमैं मगन तब ग्यानकी जगन नांहि,
भोग-अभिलाषकी दसा मिथ्यात अंग है॥
तातैं विषै-भोगमैं मगन सो मिथ्याती जीव,
भोगसौं उदास जो समकिती अभंग है।
ऐसी जानि भोगसौं उदास ह्वै मुकति साधै,
यहै मन चंग तौ कठौती मांहि गंग है॥१२॥

શબ્દાર્થ :–ઉદાસી=વિરક્ત. સરવંગ=તદ્દન. જગન=ઉદય. અભિલાષ=ઈચ્છા. મુકતિ (મુક્તિ)=મોક્ષ. ચંગ(ચંગા)=પવિત્ર. કઠૌતી=કથરોટ.

અર્થ :–જ્યાં સુધી જીવનો વિચાર શુદ્ધ વસ્તુમાં રમે છે ત્યાં સુધી તે ભોગોથી સર્વથા વિરક્ત રહે છે અને જ્યારે ભોગોમાં લીન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉદય રહેતો નથી કારણ કે ભોગોની ઈચ્છા અજ્ઞાનનું રૂપ છે તેથી સ્પષ્ટ છે કે જે જીવ ભોગોમાં મગ્ન રહે છે તે મિથ્યાત્વી છે અને જે ભોગોથી વિરક્ત છે તે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે. એમ જાણીને ભોગોથી વિરક્ત થઈને મોક્ષનું સાધન કરો! જો મન પવિત્ર હોય તો કથરોટના પાણીમાં નાહવું તે જ ગંગા-સ્નાન સમાન છે અને જો મન મિથ્યાત્વ, વિષય-કષાય આદિથી મલિન છે તો ગંગા આદિ કરોડો તીર્થોના સ્નાનથી પણ આત્મામાં પવિત્રતા આવતી નથી. ૧૨.

સહજ ચિદાનંદ.

ચાર પુરુષાર્થ

(દોહરા)

धरम अरथ अरु काम सिव, पुरुषारथ चतुरंग।
कुधी कलपना गहि रहै, सुधी गहै सरवंग॥१३॥

શબ્દાર્થ :–પુરુષારથ=ઉત્તમ પદાર્થ. ચતુરંગ=ચાર. કુધી=મૂર્ખ. સુધી=જ્ઞાની. સરવંગ (સર્વાંગ)=પૂર્ણ.

અર્થ :–ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ—એ પુરુષાર્થના ચાર અંગ છે. દુર્બુદ્ધિ જીવ તેમનું મન ફાવે તેમ ગ્રહણ કરે છે અને સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જ્ઞાની જીવ સંપૂર્ણ રીતે વાસ્તવિકરૂપમાં અંગીકાર કરે છે. ૧૩.

ચાર પુરુષાર્થ ઉપર જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીનો વિચાર (સવૈયા એકત્રીસા)

कुलकौ आचार ताहि मूरख धरम कहै,
पंडित धरम कहै वस्तुके सुभाउकौं।
खेहकौ खजानौं ताहि अग्यानी अरथ कहै,
ग्यानी कहै अरथ दरब-दरसाउकौं।
दंपतिकौ भोग ताहि दुरबुद्धी काम कहै,
सुधी काम कहै अभिलाष चित चाउकौं।
इंद्रलोक थानकौं अजान लोग कहैं मोख,
सुधी मोख कहै एक बंधके अभाउकौं।।१४।।

શબ્દાર્થ :—ખેહ=માટી. દંપતી=સ્ત્રી-પુરુષ. દુરબુદ્ધિ=મૂર્ખ. સુધી=જ્ઞાની. ઈન્દ્રલોક=સ્વર્ગ.

અર્થ :—અજ્ઞાનીઓ કુળપદ્ધતિ—સ્નાન, ચોકા વગેરેને ધર્મ કહે છે અને પંડિતો વસ્તુસ્વભાવને ધર્મ કહે છે. અજ્ઞાનીઓ માટીના સમૂહને એવા સોના-ચાંદી આદિને દ્રવ્ય કહે છે પરંતુ જ્ઞાનીઓ તત્ત્વ-અવલોકનને દ્રવ્ય કહે છે. અજ્ઞાનીઓ સ્ત્રી-પુરુષના વિષયભોગને કામ કહે છે, જ્ઞાની આત્માની નિસ્પૃહતાને કામ કહે છે. અજ્ઞાનીઓ સ્વર્ગલોકને વૈકુંઠ (મોક્ષ) કહે છે પણ જ્ઞાનીઓ કર્મબંધનના નાશને મોક્ષ કહે છે. ૧૪.

આત્મામાં જ ચારે પુરુષાર્થ છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

धरमकौ साधन जु वस्तुकौ सुभाउ साधै,
अरथकौ साधन विलेछ दर्व षटमैं।
यहै काम-साधन जु संग्रहै निरासपद,
सहज सरूप मोख सुद्धता प्रगटमैं।।
अंतरकी द्रिष्टिसौं निरंतर विलोकै बुध,
धरम अरथ काम मोख निज घटमैं।

साधन आराधनकी सौंज रहै जाके संग,
भूल्यौ फिरै मूरख मिथ्यातकी अलटमैं॥१५॥

શબ્દાર્થ :–વિલેછ=ભિન્ન ભિન્ન ગ્રહણ કરવું. સંગ્રહે=ગ્રહણ કરે. નિરાસપદ=નિસ્પૃહતા. સૌંજ=સામગ્રી. અલટ=ભ્રમ.

અર્થ :–વસ્તુસ્વભાવને યથાર્થ જાણવું તે ધર્મ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે, છ દ્રવ્યોનું ભિન્ન ભિન્ન જાણવું તે અર્થ-પુરુષાર્થની સાધના છે, નિસ્પૃહતાનું ગ્રહણ કરવું તે કામ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે અને આત્મસ્વરૂપની શુદ્ધતા પ્રગટ કરવી તે મોક્ષ-પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે. આવી રીતે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારે પુરુષાર્થોને સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાના હૃદયમાં સદા અંતર્દષ્ટિથી દેખે છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વના ભ્રમમાં પડીને ચારે પુરુષાર્થોની સાધક અને આરાધક સામગ્રી પાસે રહેવા છતાં પણ તેમને જોતો નથી અને બહાર ગોત્યા કરે છે. ૧૫.

વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ અને મૂર્ખનો વિચાર (સવૈયા એકત્રીસા)

तिहूँ लोकमांहि तिहूँ काल सब जीवनिकौ,
पूरब करम उदै आइ रस देतु है।
कोउ दीरघाउ धरै कौउ अलपाउ मरै,
कौउ दुखी कोउ सुखी कोउ समचेतु है॥
याहि मैं जिवायौ याहि मारो याहि सुखी करौ,
याहि दुखी करौ ऐसे मूढ़ मान लेतु है।
याही अहंबुद्धिसौं न विनसै भरम भूल,
यहै मिथ्या धरम करम-बंध हेतु है॥१६॥

શબ્દાર્થ :–દીરઘાઉ (દીર્ઘાયુ)=અધિક ઉમર. અલપાઉ (અલ્પાયુ)=નાની ઉંમર. જિવાયૌ=

सर्वं सदैव नियतं भवति स्वकीय-
कर्मोदयान्मरणजीवितदुःखसौख्यम्।
अज्ञानमेतदिह यत्तु परः परस्य
कुर्यात्पुमान् मरणजीवितदुःखसौख्यम्॥६॥

જિવાડ્યો. મૂઢ=મિથ્યાદષ્ટિ. હેતુ=કારણ

અર્થ :–ત્રણ લોક અને ત્રણ કાળમાં જગતના સર્વ જીવોને પૂર્વ ઉપાર્જિત કર્મ ઉદયમાં આવીને ફળ આપે છે જેથી કોઈ અધિક આયુ મેળવે છે, કોઈ નાની ઉંમરમાં મરે છે, કોઈ દુઃખી થાય છે, કોઈ સુખી થાય છે અને કોઈ સાધારણ સ્થિતિમાં રહે છે. ત્યાં મિથ્યાદષ્ટિ એમ માનવા લાગે છે કે મેં આને જીવાડ્યો, આને માર્યો, આને સુખી કર્યો, આને દુઃખી કર્યો છે. આ જ અહંબુદ્ધિથી અજ્ઞાનનો પડદો દૂર થતો નથી અને એ જ મિથ્યાભાવ છે જે કર્મબંધનું કારણ છે. ૧૬.

વળી— (સવૈયા એકત્રીસા)

जहांलौ जगतके निवासी जीव जगतमैं,
सबै असहाइ कोऊ काहूकौ न धनी है।
जैसी जैसी पूरब करम-सत्ता बांधी जिन,
तैसी उदैमैं अवस्था आइ बनी है।।
एतेपरि जो कोउ कहै कि मैं जिवाऊं मारूं,
इत्यादि अनेक विकलप बात धनी है।
सो कौ अहंबुद्धिसौं विकल भयौ तिहूँ काल,
डोलै निज आतम सकति तिन हनी है।।१७।।

શબ્દાર્થ :–અસહાઈ=નિરાધાર. ધની=રક્ષક. અવસ્થા=હાલત. ધની=ધણી. વિકલ= બેચેન. ડોલે=ફરે છે. તિહૂંકાલ=સદૈવ. હની=નાશ કર્યો.

અર્થ :–જ્યાં સુધી સંસારી જીવોને જન્મ-મરણરૂપ સંસાર છે ત્યાં સુધી તેઓ અસહાય છે—કોઈ કોઈનો રક્ષક નથી જેણે પૂર્વે કર્મસત્તા બાંધી છે તેના ઉદયમાં તેની તેવી જ દશા થઈ જાય છે. આમ હોવા છતાં પણ જે કોઈ કહે છે કે હું પાળું છું, હું

अज्ञानमेतदधिगम्य परात्परस्य
पश्यन्ति ये मरणजीवितदुःखसौख्यम्।
कर्माण्यहंकृतिरसेन चिकीर्षवस्ते
मिथ्यादृशो नियतमात्महनो भवन्ति।।७।।

મારું છું, ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ કરે છે તેથી તે આ જ અહંબુદ્ધિથી વ્યાકુળ થઈને સદા ભટકતો ફરે છે અને પોતાની આત્મશક્તિનો ઘાત કરે છે. ૧૭.

ઉત્તમ, મધ્યમ, અધમ અને અધમાધમ જીવોનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

उत्तम पुरुषकी दसा ज्यौं किसमिस दाख,
बाहिज अभिंतर विरागी मृद अंग है।
मध्यम पुरुष नारिअरकीसी भांति लियैं,
बाहिज कठिन होय कोमल तरंग है।।
अधम पुरुष बदरीफल समान जाकैं,
बाहिरसैं दीखै नरमाई दिल संग है।
अधमसैं अधम पुरुष पूंगीफल सम,
अंतरंग बाहिज कठोर सरवंग है।।१८।।

શબ્દાર્થ :—અભિંતર=અંદર. બદરીફલ=બોર. નરમાઈ=કોમળતા. દિલ=હૃદય. સંગ=પથ્થર. પૂંગીફલ=સોપારી.

અર્થ :—ઉત્તમ મનુષ્યનો સ્વભાવ અંતરમાં અને બહારમાં કિસમિસ દ્રાક્ષ જેવો કોમળ (દયાળુ) હોય છે. મધ્યમ પુરુષનો સ્વભાવ નાળિયેર સમાન બહારમાં તો કઠોર (અભિમાની) અને અંદરથી કોમળ રહે છે, અધમ પુરુષનો સ્વભાવ બોર જેવો બહારથી કોમળ પણ અંદરથી કઠોર રહે છે અને અધમાધમ પુરુષનો સ્વભાવ સોપારી જેવો અંદર અને બહારથી સર્વાંગે કઠોર રહે છે. ૧૮.

ઉત્તમ પુરુષનો સ્વભાવ
(સવૈયા એકત્રીસા)

कीचसौ कनक जाकै नीचसौ नरेस पद,
मीचसी मिताई गरुवाई जाकै गारसी।
जहरसी जोग-जाति कहरसी करामाति,
हहरसी हौस पुद्गल-छबि छारसी।।

जालसौ जग-विलास भावसौ भुवन वास,
कालसौ कुटुंब काज लोक-लाज लारसी।
सीटसौ सुजसु जानै बीटसौ वखत मानै,
ऐसी जाकी रीति ताहि वंदत बनारसी॥१९॥

શબ્દાર્થ :—મીચ=મૃત્યુ. મિતાઈ=મિત્રતા. ગરુવાઈ=મોટાઈ. ગાર(ગાલ)=ગાળ, જોગ-જોતિ=યોગની ક્રિયાઓ. કહર=દુઃખ. હહર=અનર્થ. હૌસ=હવિસ, મહત્ત્વાકાંક્ષા. પુદ્ગલ-છવિ=શરીરની કાંતિ. છાર=ભસ્મ. ભાલ=બાણ ઉપરની લોઢાની અણી. લાર=મોઢાની લાળ. સીઠ=નાકનો મેલ. બીઠ=વિષ્ટા. વખત=ભાગ્યોદય.

અર્થ :—સોનાને કાદવ સમાન, રાજ્યપદને અત્યંત તુચ્છ, લોકોની મૈત્રીને મૃત્યુ સમાન, પ્રશંસાને ગાળ સમાન, યોગોની ક્રિયાઓને ઝેર સમાન, મંત્રાદિ યુક્તિઓને દુઃખ સમાન, લૌકિક ઉન્નતિને અનર્થ સમાન, શરીરની કાંતિને રાખ સમાન, સંસારની માયાને જંજાળ સમાન, ઘરના નિવાસને બાણની અણી સમાન, કુટુંબના કામને કાળ સમાન, લોકલાજને લાળ સમાન, સુયશને નાકના મેલ સમાન અને ભાગ્યોદયને વિષ્ટા સમાન જે જાણે છે (તે ઉત્તમ પુરુષ છે) તેને પં. બનારસીદાસજી નમસ્કાર કરે છે.

ભાવાર્થ એ છે કે જ્ઞાની જીવ સાંસારિક અભ્યુદયને એક આપત્તિ જ સમજે છે.

મધ્યમ પુરુષનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं कोउ सुभट सुभाइ ठग-मूर खाइ,
चेरा भयौ ठगनीके घेरामैं रहतु है।
ठगौरी उतरि गइ तबै ताहि सुधि भई,
परयौ परवस नाना संकट सहतु है॥
तैसे ही अनादिकौ मिथ्याती जीव जगतमैं,
डोलै आठौं जाम विसराम न गहतु है।
ग्यानकला भासी भयौ अंतर उदासी पै,
तथापि उदै व्याधिसौं समाधि न लहतु है॥२०॥

શબ્દાર્થ :—મૂર=મૂળિયુ, જડીબૂટ્ટી. ચેરા=ચેલો. જામ=પહોર. વિસરામ=ચેન. વ્યાધિ=આપત્તિ. સમાધિ=સ્થિરતા.

અર્થ :—જેવી રીતે કોઈ સજ્જનને કોઈ ઠગ જડીબૂટ્ટી ખવડાવી દે તો તે મનુષ્ય ઠગોનો દાસ બની જાય છે અને તે ઠગોની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે છે. પરંતુ જ્યારે તે બૂટ્ટીની અસર મટી જાય છે અને તેને ભાન આવે છે ત્યારે ઠગોને ભલા ન જાણતો હોવા છતાં પણ તેને આધીન રહીને અનેક પ્રકારના કષ્ટો સહન કરે છે. તેવી જ રીતે અનાદિકાળનો મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સંસારમાં હમેશા ભટકતો ફરે છે અને ચેન પામતો નથી. પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનજ્યોતિનો વિકાસ થાય છે ત્યારે અંતરંગમાં જોકે વિરક્તભાવ રહે છે તોપણ કર્મ-ઉદયની પ્રબળતાના કારણે શાંતિ મેળવતો નથી. (એવો મધ્યમ પુરુષ છે.) ૨૦.

અધમ પુરુષનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं रंक पुरुषके भायैं कानी कौड़ी धन,
उलुवाके भायैं जैसैं संझा ही विहान है।
कूकरुके भायैं ज्यौं पिडोर जिखानी मठा,
सूकरुके भाये ज्यौं पुरीष पकवान है।।
बायसके भायैं जैसैं नींबकी निंबोरी दाख,
बालकके भायैं दंत-कथा ज्यों पुरान है।
हिंसकके भायैं जैसैं हिंसामैं धरम तैसैं,
मूरखके भायैं सुभबंध निरवान है।।२१।।

શબ્દાર્થ :—રંક=ગરીબ. ભાયૈ=પ્રિય લાગે. કાની=ફૂટેલી. ઉલુવા=ઘુવડ. વિહાન=સવાર. કૂકરુ=કૂતરો. પિડોર=ઉલટી. સૂકરુ=સુવ્વર. પુરીષ=વિષ્ટા. વાયસ=કાગડો. દંતકથા=લૌકિક વાર્તા. નિરવાન=મોક્ષ.

અર્થ :—જેમ ગરીબ માણસને એક ફૂટેલી કોડી પણ સંપત્તિ સમાન પ્રિય લાગે છે, ઘુવડને સંધ્યા જ સવાર સમાન ઈષ્ટ લાગે છે, કૂતરાને ઉલટી જ દહીં સમાન

રુચિકર હોય છે, કાગડાને લીમડાની લીંબોળી દ્રાક્ષ સમાન પ્રિય હોય છે, બાળકોને લૌકિક વાર્તાઓ (ગપ્પા) જ શાસ્ત્રની જેમ રુચિકર લાગે છે, હિંસક મનુષ્યને હિંસામાં જ ધર્મ દેખાય છે, તેવી જ રીતે મૂર્ખને પુણ્યબંધ જ મોક્ષ સમાન પ્રિય લાગે છે. (એવો અધમ પુરુષ હોય છે). ૨૧.

અધમાધમ પુરુષનો સ્વભાવ (સવૈયા એકત્રીસા)

कुंजरकौ देखि जैसैं रोस करि भूंसै स्वान,
रोस करै निर्धन विलोकि धनवंतकौं।
रैनके जगैय्याकौं विलोकि चोर रोस करै,
मिथ्यामती रोस करै सुनत सिद्धंतकौं।
हंसकौं विलोकि जैसैं काग मन रोस करै,
अभिमानी रोस करै देखत महंतकौं।
सुकविकौं देखि ज्यौं कुकवि मन रोस करै,
त्यौं ही दुरजन रोस करै देखि संतकौं।।२२।।

શબ્દાર્થ :—કુંજર=હાથી. રોસ (રોષ)=ગુસ્સો. સ્વાન=કૂતરો. વિલોકિ=જોઈને. કાગ=કાગડો. દુરજન=અધમમાં પણ અધમ.

અર્થ :—જેવી રીતે કૂતરો હાથીને જોઈને ક્રોધિત થઈને ભસે છે, ધનવાન માણસને જોઈને નિર્ધન મનુષ્ય ક્રોધિત થાય છે, રાતે જાગનારને જોઈ ચોર ક્રોધિત થાય છે, સાચું શાસ્ત્ર સાંભળીને મિથ્યાત્વી જીવ ક્રોધિત થાય છે, હંસને જોઈને કાગડો ગુસ્સે થાય છે, મહાપુરુષને જોઈને ઘમંડી મનુષ્ય ક્રોધ કરે છે, સુકવિને જોઈને કુકવિના મનમાં ક્રોધ આવે છે, તેવી જ રીતે સત્પુરુષને જોઈને અધમાધમ પુરુષ ગુસ્સે થાય છે. ૨૨.

વળી — (સવૈયા એકત્રીસા)

सरलकौं सठ कहै वकताकौं धीठ कहै,
विनै करै तासौं कहै धनकौं अधीन है।

छमीकौं निबल कह दमीकौं अदत्ति कहै,
मधुर वचन बोलै तासौं कहै दीन है।।
धरमीकौं दंभी निसप्रेहीकौं गुमानी कहै,
तिसना घटावै तासौं कहै भागहीन है।
जहाँ साधुगुन देखै तिन्हकौ लगावै दोष,
ऐसौ कछु दुर्जनकौ हिरदौ मलीन है।।२३।।

શબ્દાર્થ :–સરલ=સીધા. સઠ=મૂર્ખ. વક્તા=બોલવામાં ચતુર. વિનૈ(વિનય)=નમ્રતા. છમી=ક્ષમા કરનાર. દમી=સંયમી. અદત્તિ=લોભી. દીન=ગરીબ. દંભી=ઢોંગી. નિસપ્રેહી (નિસ્પૃહ)=ઈચ્છા રહિત. તિસના(તૃષ્ણા)=લોભ સાધુગુન=સદ્‌ગુણ.

અર્થ :–અધમાધમ મનુષ્ય, સરળ ચિત્તવાળા મનુષ્યને મૂર્ખ કહે છે, જે વાતચીતમાં ચતુર હોય તેને ધીઠ કહે છે, વિનયવાનને ધનનો આશ્રિત બતાવે છે, ક્ષમાવાનને કમજોર કહે છે, સંયમીને[1] લોભી કહે છે, મધુર બોલનારને ગરીબ કહે છે, ધર્માત્માને ઢોંગી કહે છે, નિસ્પૃહીને ઘમંડી કહે છે. સંતોષીને ભાગ્યહીન કહે છે અર્થાત્ જ્યાં સદ્‌ગુણ દેખે છે ત્યાં દોષ લગાવે છે. દુર્જનનું હૃદય એવું જ મલીન હોય છે. ૨૩.

મિથ્યાદ્રષ્ટિની અહંબુદ્ધિનું વર્ણન (ચોપાઈ)

मैं करता मैं कीन्हीं कैसी।
अब यौं करौं कहौ जो ऐसी।
ए विपरीत भाव है जामैं।
सौ बरतै मिथ्यात दसामैं।।२४।।

૧. જે પાન, તમાકુ વગેરે વ્યસન રાખતા નથી અથવા અનાવશ્યક શ્રૃંગાર ચટક-મટક કરતા નથી તેમને અજ્ઞાની જીવો કંજૂસ–કૃપણ આદિ કહે છે.

मिथ्यादृष्टेः स एवास्य बन्धहेतुर्विपर्ययात्।
य एवाध्यवसायोऽयमज्ञानात्माऽस्य दृश्यते।।८।।

અર્થ :—હું કહું છું કે મેં આ કામ કર્યું (જે બીજાથી બની શકે નહિ), હવે પણ હું જેવું કહું છું તેવું જ કરીશ. જેનામાં આવા અહંકારરૂપ વિપરીતભાવ હોય છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. ૨૪.

વળી — (દોહરા)

अहंबुद्धि मिथ्यादसा, धरै सो मिथ्यावंत।
विकल भयौ संसारमैं, करै विलाप अनंत।।२५।।

અર્થ :—અહંકારનો ભાવ મિથ્યાત્વ છે, આ ભાવ જે જીવમાં હોય છે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ સંસારમાં દુઃખી થઈને ભટકે છે અને અનેક પ્રકારના વિલાપ કરે છે. ૨૫.

મૂઢ મનુષ્ય વિષયોથી વિરક્ત હોતા નથી. (સવૈયા એકત્રીસા)

रविकै उदोत अस्त होत दिन दिन प्रति,
अंजुलिकै जीवन ज्यौं जीवन घटतु है।
कालकै ग्रसत छिन छिन होत छीन तन,
आरेके चलत मानौ काठ सौ कटतु है।।
ऐते परि मूरख न खौजै परमारथकौं,
स्वारथकै हेतु भ्रम भारत ठटतु है।
लगौ फिरै लोगनिसौं पग्यौ परै जोगनिसौं,
विषैरस भोगनिसौं नेकु न हटतु है।।२६।।

શબ્દાર્થ :—જીવન=પાણી. જીવન=જિંદગી. આરા=કરવત. પરમારથ (પરમાર્થ)=મોક્ષ. સ્વારથ(સ્વાર્થ)=પોતાનું ભલું કરવું તે. લોગનિ=લૌકિક પર વસ્તુ. પગ્યૌ=લીન. નેકુ=જરા પણ.

અર્થ :—જેવી રીતે ખોબામાંથી પાણી ક્રમે ક્રમે ઘટે છે, તેવી જ રીતે સૂર્યના ઉદય-અસ્ત થાય છે અને પ્રતિદિન જિંદગી ઓછી થાય છે. જેવી રીતે કરવત

अनेनाध्यवसायेन निष्फलेन विमोहितः।
तत्किञ्चनापि नैवास्ति नात्मात्मानं करोति यत् ।।९।।

ખેંચવાથી લાકડું કપાય છે, તેવી જ રીતે કાળ શરીરને ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણ કરે છે. આમ છતાં પણ અજ્ઞાની જીવ મોક્ષમાર્ગની શોધ કરતો નથી અને લૌકિક સ્વાર્થ માટે અજ્ઞાનનો ભાર ઉપાડે છે, શરીર આદિ પરવસ્તુઓમાં પ્રેમ કરે છે, મન, વચન, કાયાના યોગોમાં અહંબુદ્ધિ કરે છે અને સાંસારિક વિષયભોગોથી જરા પણ વિરક્ત થતો નથી. ૨૬.

અજ્ઞાની જીવની મૂઢતા ઉપર મૃગજળ અને આંધળાનું દૃષ્ટાંત

(સવૈયા એકત્રીસા)

जैसै मृग मत्त वृषादित्यकी तपत मांहि,
तृषावंत मृषा-जल कारन अटतु है।
तैसैं भववासी मायाहीसौं हित मानि मानि,
ठानि ठानि भ्रम श्रम नाटक नटतु है।।
आगेकौं धुकत धाइ पीछे बछरा चवाइ,
जैसैं नैन हीन नर जेवरी बटतु है।
तैसैं मूढ़ चेतन सुकृत करतूति करै,
रोवत हसत फल खोवत खटतु है।।२७।।

શબ્દાર્થ :—વૃષાદિત્ય=વૃષ[1], સંક્રાંતિનો સૂર્ય. તૃષાવંત=તરસ્યો. મૃષા=જૂઠો. અટતુ હૈ=ભટકે છે. નટતુ હૈ=નાચે છે. નૈનહીન નર=આંધળો મનુષ્ય.

અર્થ :—જેવી રીતે ગ્રીષ્મકાળમાં સૂર્યનો તીવ્ર આતાપ થતાં તરસ્યું હરણ ઉન્મત થઈને મિથ્યા જળ તરફ નકામું જ દોડે છે, તેવી જ રીતે સંસારી જીવ માયામાં જ કલ્યાણ માનીને મિથ્યા કલ્પના કરીને સંસારમાં નાચે છે. જેવી રીતે આંધળો મનુષ્ય આગળ દોરડું વણતો જાય અને પાછળ વાછડું ખાતું જાય તો તેનો પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય છે, તેવી જ રીતે મૂર્ખ જીવ શુભાશુભ ક્રિયા કરે છે અથવા શુભ ક્રિયાના ફળમાં હર્ષ અને અશુભ ક્રિયાના ફળમાં ખેદ કરીને ક્રિયાનું ફળ ખોઈ નાખે છે. ૨૭.

૧. જેઠ મહિનામાં સૂર્ય વૃષ સંક્રાંતિ પર આવે છે.

અજ્ઞાની જીવ બંધનથી છૂટી શકતો નથી. તેના ઉપર દ્દષ્ટાંત (સવૈયા એકત્રીસા)

लियैं द्रिढ़ पेच फिरै लोटन कबूतरसौ,
उलटौ अनादिकौ न कहूं सुलटतु है।
जाकौ फल दुख ताहि सातासौं कहत सुख,
सहत-लपेटी असि-धारासी चटतु है।।
ऐसैं मूढ़जन निज संपदा न लखै क्यौंही,
यौंही मेरी मेरी निसिवासर रटतु है।
याही ममतासौं परमारथ विनसि जाइ,
कांजीकौ परस पाइ दूध ज्यों फटतु है।।२८।।

શબ્દાર્થ :—દ્રિઢ(દ્દઢ)=મજબૂત. સહત(શહદ)=મધ. અસિ=તરવાર. નિસિવાસર=રાત-દિન. પરસ (સ્પર્શ)=અડવું તે.

અર્થ :—જેમ આળોટતા કબૂતરની પાંખોમાં મજબૂત ગુંચ પડી હોવાથી તે ઉલટું—સુલટું (ઊંધુ-ચત્તું) થયા કરે છે, તેવી જ રીતે સંસારી જીવ અનાદિકાળથી કર્મ-બંધનની ગૂંચમાં ઉલટો થઈ રહ્યો છે, કદી સન્માર્ગનું ગ્રહણ કરતો નથી અને જેનું ફળ દુ:ખ છે એવી વિષય-ભોગની થોડીક શાતાનું સુખ માનીને મધ ચોપડેલી તરવારની ધારને ચાટે છે. આવો અજ્ઞાની જીવ સદા પરવસ્તુઓને મારી મારી કહે છે અને પોતાના જ્ઞાનાદિ વૈભવને જોતો નથી, પરદ્રવ્યના આ મમત્વભાવથી આત્મહિત એવું નાશ પામે છે જેવું કાંજીના સ્પર્શથી દૂધ ફાટી જાય છે. ૨૮.

અજ્ઞાની જીવની અહંબુદ્ધિ પર દ્દષ્ટાંત. (સવૈયા એકત્રીસા)

रूपकी न झाँक हीयैं करमकौ डांक पियैं,
ग्यान दबि रह्यौ गिरगांक जैसें घनमैं।
लोचनकी ढांकसौं न मानै सद्गुरु हांक,
डोलै मूढ़ रांकसौ निसांक तिहूं पनमैं।।
टांक एक मांसकी डलीसी तामैं तीन फांक,
तीनकौसौ आंक लिखि राख्यौ काहू तनमैं।

तासौं कहै नांक ताके राखिवैकौ करै कांक,
लांकसौं खड़्ग बांधि बांत धरै मनमैं।।२९।।

શબ્દાર્થ :—મિરગાંક(મૃગાંક)=ચંદ્રમા. ઢાંક=ઢાંકણું. હાંક=પોકાર. ટાંક(ટંક)=જોખવાનું એક માપ (ચાર માશા). ફાંક=ખંડ. કાંક=ઝગડો. લાંક(લંક)=કમર. ખડગ(ખડ્ગ)=તરવાર. બાંક=વક્રતા.

અર્થ :—અજ્ઞાની જીવને પોતાના સ્વરૂપની ખબર નથી, તેમાં કર્મોદયનો ડાંક[1] લાગી રહ્યો છે, તેનું શુદ્ધ જ્ઞાન એવી રીતે દબાઈ ગયું છે જેમ ચંદ્ર વાદળાઓથી દબાઈ જાય છે. જ્ઞાનરૂપ નેત્ર ઢંકાઈ જવાથી તે સદ્‌ગુરુની શિખામણ માનતો નથી, મૂર્ખાઈ વશ દરિદ્રી થઈને હંમેશા નિઃશંક ફરે છે. નાક છે તે તો માંસનો એક ટૂકડો છે, તેમાં ત્રણ કાણા છે, જાણે કોઈએ શરીરમાં ત્રણનો આંકડો જ લખી રાખ્યો છે, તેને નાક કહે છે. તે નાક (અહંકાર) રાખવા માટે લડાઈ કરે છે, કમરે તલવાર બાંધે છે અને મનમાં વક્રતા ધારણ કરે છે. ૨૯.

(સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं कोउ कूकर छुधित सूके हाड़ चाबै,
हाड़निकी कोर चहुं ओर चुभैं मुखमैं।
गाल तालु रसना मसूढनिकौ मांस फाटै,
चाटै निज रुधिर मगन स्वाद-सुखमैं।।
तैसैं मूढ़ विषयी पुरुष रति-रीति ठानै,
तामें चित्त सानै हित मानै खेद दुखमैं।
देखै परतच्छ बल-हानि मल-मूत-खानि,
गहै न गिलानि पगि रहै राग-रुखमैं।।३०।।

શબ્દાર્થ :—પગિ રહૈ=મગ્ન થઈ જાય. રુખ=દ્વેષ.

અર્થ :—જેમ ભૂખ્યો કૂતરો હાડકું ચાવે છે અને તેની અણી ચારે કોર મોઢામાં

૧. સફેદ કાચ ઉપર જે રંગનો ડંક લગાવવામાં આવે છે તે જ રંગનો કાચ દેખાય છે. તેવી જ રીતે જીવરૂપ કાચ ઉપર કર્મનો ડંક લાગી રહ્યો છે, તેથી કર્મ જેવો રસ આપે છે તેવા જ રૂપે જીવાત્મા થઈ જાય છે.

વાગે છે, જેથી ગાલ, તાળવું, જીભ અને જડબાનું માંસ ચીરાઈ જાય છે અને લોહી નીકળે છે, તે નીકળેલા પોતાના જ લોહીને તે ખૂબ સ્વાદથી ચાટતો થકો આનંદિત થાય છે, તેવી જ રીતે અજ્ઞાની વિષય-લોલુપી જીવ કામ-ભોગમાં આસક્ત થઈને સંતાપ અને કષ્ટમાં ભલાઈ માને છે. કામક્રીડામાં શક્તિની હાની અને મળ-મૂત્રની ખાણ સાક્ષાત્ દેખાય છે, તોપણ ગ્લાનિ કરતો નથી, રાગ-દ્વેષમાં મગ્ન જ રહે છે. ૩૦

જે નિર્મોહી છે તે સાધુ છે (અડિલ્લ)

सदा करमसौं भिन्न, सहज चेतन कह्यौ।
मोह-विकलता मानि, मिथ्याती ह्वै रह्यौ।।
करै विकल्प अनंत, अहंमति धारिकै।
सो मुनि जो थिर होइ, ममत निवारिकै।।३१।।

શબ્દાર્થ :—અહંમતિ=અહંબુદ્ધિ. નિવારિકૈ=દૂર કરીને.

અર્થ :—વાસ્તવમાં આત્મા કર્મોથી નિરાળો સહજ ચેતનરૂપ છે, પરંતુ મોહને કારણે સ્વરૂપ ભૂલીને મિથ્યાત્વી બની રહ્યો છે અને શરીર આદિમાં અહંબુદ્ધિ કરીને અનેક વિકલ્પો કરે છે. જે જીવ પરદ્રવ્યોમાં મમત્વભાવ છોડીને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે તે સાધુ છે. ૩૧.

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

असंख्यात लोक परवांन जे मिथ्यात भाव,
तेई विवहार भाव केवली-उकत हैं।
जिन्हकौ मिथ्यात गयौ सम्यक् दरस भयौ,
ते नियत-लीन विवहारसौं मुकत हैं।।

विश्वाद्विभक्तोऽपि हि यत्प्रभावादात्मानमात्मा विदधाति विश्वम्।
मोहैककन्दोऽध्यवसाय एष नास्तीह येषां यतयस्त एव।।१०।।
सर्वत्राध्यवसानमेवमखिलं त्याज्यं यदुक्तं जिनै-
स्तन्मन्ये व्यवहार एव निखिलोऽप्यन्याश्रयस्त्याजितः।
सम्यङ्निश्चयमेकमेव तदमी निष्कंपमाक्रम्य किं
शुद्धज्ञानघने महिम्नि न निजे बध्नन्ति सन्तो धृतिम्।।११।।

निरविकलप निरुपाधि आतम समाधि,
साधि जे सुगुन मोख पंथकौं ढुकत हैं।
तेई जीव परम दसामैं थिररूप ह्वैकै,
धरममैं धुके न करमसौं रुकत हैं॥३२॥

શબ્દાર્થ :–અસંખ્યાત લોક પરવાંન=જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો છે. ઉક્ત=કહેલા. નિયત=નિશ્ચયનય. મુક્ત=છૂટેલા.

અર્થ :–જિનરાજનું કથન છે કે જીવને જે લોકાલોકના પ્રદેશો જેટલા મિથ્યાત્વભાવના અધ્યવસાયો છે તે વ્યવહારથી છે. જે જીવને મિથ્યાત્વ નષ્ટ થતાં સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે તે વ્યવહાર છોડીને નિશ્ચયમાં લીન થાય છે, તે વિકલ્પ અને ઉપાધિરહિત આત્મ-અનુભવ ગ્રહણ કરીને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ લાગે છે અને તે જ પરમધ્યાનમાં સ્થિર થઈને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે, કર્મોનો રોક્યો રોકાતો નથી. ૩૨.

શિષ્યનો પ્રશ્ન (કવિત્ત)

जे जे मोह करमकी परनति,
बंध-निदान कतही तुम सब्ब।
संतत भिन्न सुद्ध चेतनसौं,
तिन्हकौ मूल हेतु कह अब्ब॥
कै यह सहज जीवकौ कौतुक,
कै निमित्त है पुग्गल दब्ब।
सीस नवाइ शिष्य इम पूछत,
कहै सुगुरु उत्तर सुन भब्ब॥३३॥

શબ્દાર્થ :–પરનતિ=ચાલ. નિદાન=કારણ. સંતત=સદૈવ. મૂલ હેતુ=મુખ્ય કારણ.

रागादयो बन्धनिदानमुक्तास्ते शुद्धचिन्मात्रमहोऽतिरिक्ताः।
आत्मा परो वा किमु तन्निमित्तमिति प्रणुन्नाः पुनरेवमाहुः॥१२॥

કૌતુક=ખેલ.

અર્થ :—શિષ્ય મસ્તક નમાવીને પ્રશ્ન કરે છે કે હે ગુરુજી ! આપે મોહકર્મની સર્વ પરિણતિને બંધનું કારણ કહી છે તેથી તે શુદ્ધ ચૈતન્યભાવોથી સદા નિરાળી જ છે. હવે કહો કે બંધનું મુખ્ય કારણ શું છે ? બંધ જીવનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે અથવા એમાં પુદ્‌ગલ દ્રવ્યનું નિમિત્ત છે ? ત્યાં શ્રીગુરુ ઉત્તર આપે છે કે હે ભવ્ય ! સાંભળો. ૩૩.

શિષ્યની શંકાનું સમાધાન
(સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं नाना बरन पुरी बनाइ दीजे हेठ,
उज्जल विमल मनि सूरज-करांति है।
उज्जलता भासै जब वस्तुकौ विचार कीजे,
पुरीकी झलकसौं बरन भांति भांति है।।
तैसैं जीव दरबकौं पुग्गल निमित्तरूप,
ताकी ममतासौं मोह मदिराकी मांति है।
भेदग्यान द्रिष्टिसौं सुभाव साधि लीजै तहां,
सांची शुद्ध चेतना अवाची सुख सांति है।।३४।।

શબ્દાર્થ :—નાના-બરન=અનેક રંગ. પુરી=ડંક. હેઠ=નીચે. કરાંતિ (કાન્તિ)=ચમક. માંતિ=ઉન્મત્તપણું. અવાચી=વચન-અગોચર.

અર્થ :—જેમ સ્વચ્છ અને સફેદ સૂર્યકાંતમણિ અથવા સ્ફટિકમણિની નીચે અનેક પ્રકારના ડંક મૂકવામાં આવે તો તે અનેક પ્રકારના રંગ-બેરંગી દેખાય છે અને જો વસ્તુના અસલ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં આવે તો ઉજ્જ્વળતા જ જણાય છે, તેવી જ રીતે જીવદ્રવ્યમાં પુદ્‌ગલના નિમિત્તે તેની મમતાના કારણે મોહ-મદિરાનું ઉન્મત્તપણું થાય છે, પણ ભેદવિજ્ઞાન દ્વારા સ્વભાવ વિચારવામાં આવે તો સત્ય અને શુદ્ધ ચૈતન્યની વચનાતીત સુખ-શાંતિ પ્રતીતમાં આવે છે. ૩૪.

न जातु रागादिनिमित्तभावमात्मात्मनो याति यथार्ककान्तः।
तस्मिन्निमित्तं परसङ्ग एव वस्तुस्वभावोऽयमुदेति तावत् ।।१३।।

વળી — (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं महिमंडलमैं नदीकौ प्रवाह एक,
ताहीमैं अनेक भांति नीरकी ढरनि है।
पाथरकौ जोर तहां धारकी मरोर होति,
कांकरकी खांनि तहां झागकी झरनि है।।
पौंनकी झकोर तहां चंचल तरंग ऊठै,
भूमिकी निचांनि तहाँ भौरकी परनि है।
तैसैं एक आतमा अनंत-रस पुद्गल,
दुहूंके संजोगमैं विभावकी भरनि है।।३५।।

શબ્દાર્થ :—પાથર=પત્થર. ઝાગ=ફીણ. પૌંન=પવન. નિચાંનિ=ઢાળ.

અર્થ :—જેવી રીતે પૃથ્વી ઉપર જોકે નદીનો પ્રવાહ એકરૂપ હોય છે, તોપણ પાણીની અનેક અવસ્થાઓ થાય છે, અર્થાત્ જ્યાં પત્થર સાથે અથડાય છે ત્યાં પાણીનો પ્રવાહ વળાંક લે છે, જ્યાં રેતીનો સમૂહ હોય છે ત્યાં ફીણ પડી જાય છે, જ્યાં પવનનો ઝપાટો લાગે છે ત્યાં તરંગો ઊઠે છે, જ્યાં જમીન ઢાળવાળી હોય છે ત્યાં વમળ ઉત્પન્ન થાય છે. તેવી જ રીતે એક આત્મામાં પુદ્ગલોના સંયોગ થવાથી અનેક પ્રકારની વિભાવપરિણતિ થાય છે. ૩૫.

જડ અને ચૈતન્યનું પૃથક્પણું. (દોહરા)

चेतन लच्छन आतमा, जड़ लच्छन तन-जाल।
तनकी ममता त्यागिकै, लीजै चेतन-चाल।।३६।।

અર્થ :—આત્માનું લક્ષણ ચેતના છે અને શરીર આદિનું લક્ષણ જડ છે, તેથી શરીર આદિનું મમત્વ છોડીને શુદ્ધ ચૈતન્યનું ગ્રહણ કરવું ઉચિત છે. ૩૬.

इति वस्तुस्वभावं स्वं ज्ञानी जानाति तेन सः।
रागादीन्नात्मनः कुर्यान्नातो भवति कारकः।।१४।।

આત્માની શુદ્ધ પરિણતિ (સવૈયા તેવીસા)

जो जगकी करनी सब ठानत,
जो जग जानत जोवत जोई।
देह प्रवांन पै देहसौं दूसरौ,
देह अचेतन चेतन सोई।।
देह धरै प्रभु देहसौं भिन्न,
रहै परछन्न लखै नहि कोई।
लच्छन वेदि विचच्छन बूझत,
अच्छनसौं परतच्छ न होई।।३७।।

શબ્દાર્થ :—જોવત=દેખે છે. પ્રવાંન=બરાબર. પરછન્ન(પ્રચ્છન્ન)=ગુપ્ત, ઢાંકેલ. વેદિ=જાણીને. વિચચ્છન=જ્ઞાની. બૂઝત=સમજે છે. અચ્છનસૌં=ઈન્દ્રિયોથી. પરતચ્છ(પ્રત્યક્ષ)= પ્રગટ.

અર્થ :—જે સંસારની સર્વ ક્રિયાઓ[1] કરે છે, જે જગતને જાણનાર, દેખનાર છે, જે શરીર પ્રમાણ રહે છે, પણ શરીરથી ભિન્ન છે, કેમ કે શરીર જડ છે અને તે ચૈતન્ય છે, તે પ્રભુ (આત્મા) જોકે દેહમાં છે પણ દેહથી નિરાળો છે, તે ઢંકાઈને રહે છે, બધાને દેખતો નથી, જ્ઞાનીઓ લક્ષણ આદિથી તેને ઓળખે છે, તે ઈન્દ્રિગોચર નથી. ૩૭.

શરીરની અવસ્થા (સવૈયા તેવીસા)

देह अचेतन प्रेत-दरी रज,---
रेत-भरी मल-खेतकी क्यारी।
व्याधिकी पोट अराधिकी ओट,
उपाधिकी जोट समाधिसौं न्यारी।।

१. ચતુર્ગતિ ગમન, રાગ-દ્વેષ આદિ.

इति वस्तुस्वभावं स्वं नाज्ञानी वेत्ति तेन सः।
रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः।।१५।।

रे जिय! देह करै सुख हानि,
इते पर तौ तोहि लागत प्यारी।
देह तौ तोहि तजेगी निदान पै,
तूही तजै किन देहकी यारी।।३८।।

શબ્દાર્થ :—પ્રેત દરી=મૃત શરીર રાખવાનું સ્થાન. રજ=રક્ત. રેત=વીર્ય. ક્યારી=વાડી. પોટ=ગાંસડી. અરાધિ=આત્મસ્વરૂપ. ઉપાધિ=ક્લેશ. જોટ=સમૂહ.

અર્થ :—દેહ જડ છે જાણે એક મડદાનું સ્થાન જ છે. તે રજ અને વીર્યથી ભરેલું છે, મળ-મૂત્રરૂપી ખેતરનો ક્યારો છે, રોગોનું પોટલું, આત્માનું સ્વરૂપ ઢાંકનાર છે, કષ્ટોનો સમૂહ છે અને આત્મધ્યાનથી ભિન્ન છે. હે જીવ! આ દેહ સુખનો ઘાત કરે છે, તોપણ તને પ્રિય લાગે છે, છેવટે એ તને છોડશે જ તો પછી તુ જ એનો સ્નેહ કેમ છોડી દેતો નથી ? ૩૮.

વળી — (દોહરા)

सुन प्रानी सद्गुरु कहै, देह खेहकी खांनि।
धरै सहज दुख दोषकौं, करै मोखकी हांनि।।३९।।

શબ્દાર્થ :—ખેહ=માટી. સહજ=સ્વભાવથી.

અર્થ :—શ્રીગુરુ ઉપદેશ આપે છે કે હે જીવ! શરીર માટીની ખાણ છે, સ્વભાવથી જ દુઃખ અને દોષમય છે તથા મોક્ષસુખમાં બાધક છે. ૩૯.

વળી — (સવૈયા તેવીસા)

रेतकीसी गढ़ी किधौं मढ़ी है मसानकीसी,
अंदर अंधेरी जैसी कंदरा है सैलकी।
ऊपरकी चमक दमक पट भूषनकी,
धौखे लागै भली जैसी कली है कनैलकी।।
औगुनकी औंडी महा भौंडी मोहकी कनौडी,
मायाकी मसूरति है मूरति है मैलकी।

ऐसी देह याहीके सनेह याकी संगतिसौं,
है रही हमारी मति कोल्हूकेसे बैलकी।।४०।।

શબ્દાર્થ :—ગઢી=નાનો ગઢ કે કિલ્લો. મઢી=નાનું મંદિર—દેરી. કંદરા=ગુફા. સૈલ=પહાડ. ફૂલી હે કનૈલકી=કનેરના ફૂલની કળી. ઔંડી=ઊંડી. ભાંડી=ખરાબ. કનૌડી=કાણી આંખ. મસૂરતિ=આધાર.

અર્થ :—આ દેહ રેતીના ગઢ સમાન અથવા સ્મશાનની દેરી સમાન છે અને અંદર પર્વતની ગુફા સમાન અંધકારમય છે, ઉપરના ઠાઠમાઠ અને વસ્ત્રાભૂષણોથી સારો દેખાય છે પરંતુ કનેરની કળી સમાન દુર્ગંધવાળો છે, અવગુણોથી ભરેલો, અત્યંત ખરાબ અને કાણી આંખ સમાન નકામો છે, માયાનો સમૂહ અને મેલની મૂર્તિ જ છે, એના જ પ્રેમ અને સંગથી આપણી બુદ્ધિ ઘાણીના બળદ જેવી થઈ ગઈ છે જેથી સંસારમાં સદા ભ્રમણ કરવું પડે છે. ૪૦.

વળી —(સવૈયા એકત્રીસા)

ठौर ठौर रकतके कुंड केसनिके झुंड,
हाड़निसौं भरी जैसें थरी है चुरैलकी।
नैकुसे[1] धकाके लगे ऐसै फटि जाय मानौ,
करादकी पूरी किधौं चादरि है चैलकी।
सूचै भ्रम वांनि ठानि मूढ़निसौं पहचांनि,
करै सुख हानि अरु खांनि बदफैलकी।
ऐसी देह याहीके सनेह याकी संगतिसौं,
है रही हमरी मति[2] कोल्हूकेसे बैलकी।।४१।।

શબ્દાર્થ :—ઠૌર ઠૌર=ઠેકઠેકાણે. કેસનિકે=વાળના. ઝુંડ=સમૂહ. થરી(સ્થલ)=સ્થાન. ચુરૈલ=ચુડેલ. પૂરી=પડીકું. વાંનિ=ટેવ. ચૈલ=કપડા. બદફૈલ=બુરા કામ.

અર્થ :—આ દેહમાં ઠેકઠેકાણે લોહીના કુંડ અને વાળના ઝુંડ છે, એ

૧. 'થોરસે' પણ પાઠ છે. ૨. 'ગતિ' પણ પાઠ છે.

હાડકાંઓથી ભરેલો છે જાણે ચુડેલોનું નિવાસસ્થાન જ છે. જરાક ધક્કો લાગતાં એવી રીતે ફાટી જાય છે જાણે કાગળનું પડીકું અથવા કપડાની જૂની ચાદર. એ પોતાનો અસ્થિર સ્વભાવ પ્રગટ કરે છે પણ મૂર્ખાઓ એના પ્રત્યે સ્નેહ કરે છે. એ સુખનો ઘાતક અને બુરાઈઓની ખાણ છે. એના જ પ્રેમ ને સંગથી આપણી બુદ્ધિ ઘાણીના બળદ જેવી સંસારમાં ભટકનાર થઈ ગઈ છે. ૪૧.

સંસારી જીવોની દશા ઘાણીના બળદ જેવી છે. (સવૈયા એકત્રીસા)

पाटी बांधी लोचनिसौं सकुचै दबोचनिसौं,
कोचनिके सोचसौं न बेदै खेद तनको।
धायबो ही धंधा अरु कंधामांहि लग्यौ जोत,
बार बार आर सहै कायर है मनकौ॥
भूख सहै प्यास सहै दुर्जनको त्रास सहै,
थिरता न गहै न उसास लहै छनकौ।
पराधीन घूमै जैसौ कोल्हूकौ कमेरौ बैल,
तैसोई स्वभाव या जगतवासी जनकौ॥४२॥

શબ્દાર્થ :–પાટી=પટ્ટી. લોચનિસૌં=આંખોથી. સકુચૈ=સંકોચાય છે. કોચનિકે=ચાબુકોના. ધાયબૌ=દોડવું. આર=એક પ્રકારની અણી. કાયર=સાહસહીન. ત્રાસ=દુઃખ. ઉસાસ=વિસામો. કમેરૌ(કમાઉ)=નિરંતર જોડનારો.

અર્થ :–સંસારી જીવોની દશા[૧] ઘાણીના બળદ જેવી જ થઈ રહી છે. તે આ રીતે છે–નેત્રો ઉપર પાટો બાંધેલો છે, જગ્યા સાંકડી હોવાથી દબાઈ–સંકડાઈને રહે છે, ચાબુકના મારની બીકથી શરીરના કષ્ટની જરા પણ દરકાર કરતો નથી, દોડવું એ

૧. સંસારી જીવોની આંખો પર અજ્ઞાનની પટ્ટી બાંધેલી છે, તેઓ મર્યાદિત ક્ષેત્રથી આગળ જઈ શકતા નથી એ તેમને માટે દબાવનાર છે, સ્ત્રી આદિના તીખા વચન ચાબુક છે, વિષય-સામગ્રીને માટે ભટકવું તે તેમનો ધંધો છે, ગૃહસ્થપણું છોડીને નીકળી નથી શકતા એ તેમના ઉપર જોતરું છે. કષાય, ચિંતા વગેરે આર છે, પરિગ્રહનો સંગ્રહ કરવા માટે ભૂખ તરસ સહન કરે છે. શેઠ, રાજા વગેરેનો ત્રાસ સહન કરવો પડે છે, કર્મોની પરાધીનતા છે. ભ્રમણા કરતાં અનંતકાળ વીતી ગયો પણ એક ક્ષણ માટેય સાચું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું નહી.

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ - ૩૬૪૨૫૦

જ તેનું કામ છે, તેના ગળા ઉપર જોતર લાગેલું છે (જેથી નીકળી શકતો નથી,) દરેક પળે આરનો માર સહન કરતો મનમાં નાહિંમત થઈ ગયો છે. ભૂખ—તરસ અને નિર્દય પુરુષો દ્વારા પ્રાપ્ત કષ્ટ ભોગવે છે, ક્ષણમાત્ર પણ વિસામો લેવાની સ્થિરતા પામતો નથી અને પરાધીન થઈને ચક્કર ફરે છે. ૪૨.

સંસારી જીવોની હાલત. (સવૈયા એકત્રીસા)

जगतमैं डोलैं जगवासी नररूप धरैं,
प्रेतकेसै दीप किधौं रेतकेसे थूहे हैं।
दीसैं पट भूषन आडंबरसौं नीके फिरि,
फीके छिनमांझ सांझ-अंबर ज्यौं सूहे हैं।।
मोहके अनल दगे मायाकी मनीसौं पगे,
डाभकी अनीसौं लगे ओसकेसे फूहे हैं।
धरमकी बूझ नांहि, उरझे भरममांहि,
नाचि नाचि मरि जांहि मरीकेसे चूहे हैं।।४३।।

શબ્દાર્થ :—ડોલૈં=ફરે. પ્રેતકેસે દીપ=સ્મશાનમાં જે દીવો સળગાવવામાં આવે છે તે, રેતકેસે ચૂહે=રેતીના ઢગલા. નીકે=સારા. ફીકે=મલીન. સાંઝ-અંબર=સંધ્યાનું આકાશ. અનલ=અગ્નિ. દગે=બળે. ડાભકી=ઘાસની. અની=અણી. ફૂહે=ટીપા. બૂઝ=ઓળખાણ. મરી=પ્લેગ

અર્થ :—સંસારી જીવ મનુષ્ય આદિનું શરીર ધારણ કરીને ભટકી રહ્યા છે તે સ્મશાનના દીવા[૧] અને રેતીના ટીંબા[૨] જેવા ક્ષણભંગુર છે. વસ્ત્ર-આભૂષણ આદિથી સારા દેખાય છે પરંતુ સંધ્યાના આકાશ જેવા ક્ષણવારમાં મલિન થઈ જાય છે. તેઓ મોહની અગ્નિથી બળે છે છતાં પણ માયાની મમતામાં લીન થાય છે અને ઘાસ પર પડેલ ઝાંકળના ટીપાની જેમ ક્ષણમાત્રમાં નાશ પામી જાય છે, તેમને પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ નથી. ભ્રમમાં ભૂલી રહ્યા છે અને પ્લેગના ઉંદરોની[૩] જેમ નાચી નાચીને તરત જ મરી જાય છે.

૧. જલ્દી ઓલવાઈ જાય છે, કોઈ રોકનાર નથી. ૨. મારવાડમાં પવનના નિમિત્તે રેતીના ટીંબા બને છે અને પાછા મટી જાય છે. ૩. જ્યારે ઉંદર ઉપર પ્લેગનું આક્રમણ થાય છે ત્યારે તે દરમાંથી નીકળીને જમીન ઉપર પડે છે અને ખૂબ આકુળતાથી બેએકવાર પટકાઈને તરત જ મરી જાય છે.

Shri Digambar Jain Swadhyay Mandir Trust, Songadh - 364250

ધનસંપત્તિનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ

(સવૈયા એકત્રીસા)

जासौं तू कहत यह संपदा हमारी सो तौ,
साधनि अडारी ऐसैं जैसै नाक सिनकी।
ताहि तू कहत याहि पुन्नजोग पाई सो तौ,
नरककी साई है बड़ाई डेढ़ दिनकी।।
घेरामांहि परयौ तू विचारै सुख आंखिनकौ,
माखिनके चूटत मिठाई जैसै भिनकी।
एते परि होहि न उदासी जगवासी जीव,
जगमैं असाता है न साता एक छिनकी।।४४।।

શબ્દાર્થ :—અડારી=છોડી દીધું. સાઈ=નાખનાર. ઘેરા=ચક્કર.

અર્થ :—હે સંસારી જીવો! જેને તમે કહો છો કે આ અમારું ધન છે, તેને સજ્જનો, જેવી રીતે નાકનો મેલ ખંખેરી નાખવામાં આવે તેમ છોડી દે છે અને પછી ગ્રહણ કરતા નથી. જે ધન તમે પુણ્યના નિમિત્તે મેળવ્યું કહો છો તે દોઢ દિવસની મોટાઈ છે અને પછી નરકમાં નાખનાર છે અર્થાત્ પાપરૂપ છે, તમને એનાથી આંખોનું સુખ દેખાય છે તેથી તમે કુટુંબીજનો વગેરેથી એવા ઘેરાઈ રહો છો જેવી રીતે મિઠાઈ ઉપર માખીઓ ગણગણે છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે આટલું હોવા છતાં સંસારી જીવો સંસારથી વિરક્ત થતા નથી. સાચું પૂછો તો સંસારમાં એકલી અશાતા જ છે, ક્ષણમાત્ર પણ શાતા નથી. ૪૪.

લૌકિકજનોનો મોહ દૂર કરવાનો ઉપદેશ.

(દોહરા)

ए जगवासी यह जगत्, इन्हसौं तोहि न काज।
तेरै घटमैं जग बसै, तामैं तेरो राज।।४५।।

અર્થ :—હે ભવ્ય! આ સંસારી જીવો અને આ સંસાર સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ

નથી, તમારા જ્ઞાનઘટમાં[૧] સમસ્ત સંસારનો સમાવેશ છે અને તેમાં તમારું જ રાજ્ય છે. ૪૫.

શરીરમાં ત્રણલોકનો વિલાસ ગર્ભિત છે.

(સવૈયા એકત્રીસા)

याही नर-पिंडमैं विराजै त्रिभुवन थिति,
याहीमैं त्रिविध-परिनामरूप सृष्टि है।
याहीमैं करमकी उपाधि दुख दावानल,
याहीमैं समाधि सुख वारिदकी वृष्टि है॥
याहीमैं करतार करतूति हीमैं विभूति,
यामैं भोग याहीमैं वियोग यामैं घृष्टि है।
याहीमैं विलास सब गर्भित गुपतरूप,
ताहीकौं प्रगट जाकै अंतर सुदृष्टि है॥४६॥

શબ્દાર્થ :—નરપિંડ=મનુષ્ય શરીર. ત્રિવિધ=ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્યરૂપ. વારિદ=વાદળું. ઘૃષ્ટિ=ઘર્ષણ. ગર્ભિત=સમાવેશ.

અર્થ :—આ જ મનુષ્ય શરીરમાં[૨] ત્રણ લોક મોજૂદ છે, એમાં જ ત્રણે પ્રકારના પરિણામ[૩] છે, એમાં જ કર્મ-ઉપાધિજનિત દુઃખરૂપ અગ્નિ છે, એમાં જ આત્મધ્યાનરૂપ સુખની મેઘવૃષ્ટિ છે, એમાં કર્મનો કર્તા આત્મા છે, એમાં જ તેની ક્રિયા છે, એમાં જ જ્ઞાન-સંપદા છે, એમાં જ કર્મનો ભોગ અથવા વિયોગ છે, એમાં જ સારા કે ખરાબ ગુણોનું સંઘર્ષણ છે અને આ જ શરીરમાં સર્વ વિલાસ ગુપ્ત રીતે સમાયેલા છે. પરંતુ જેના અંતરંગમાં સમ્યગ્જ્ઞાન છે તેને જ સર્વ વિલાસ જણાય છે. ૪૬.

---

૧. નિર્મળ જ્ઞાનમાં સમસ્ત લોક-અલોક ઝળકે છે.

૨. કેડની નીચે પાતાળ લોક, નાભિ તે મધ્યલોક અને નાભિની ઉપર ઊર્ધ્વલોક.

૩. ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રૌવ્ય.

(સવૈયા એકત્રીસા)

रे रुचिवंत पचारि कहै गुरु,
तू अपनो पद बूझत नांही।
खोजु हिये निज चेतन लच्छन,
है निजमैं निज गूझत नांही।।
सुद्ध सुछंद सदा अति उज्जल,
मायाके फंद अरुझत नांही।
तेरौ सरूप न दुंदकी दोहीमैं,
तोहीमैं है तोहि सूझत नांही।।४७।।

શબ્દાર્થ :—રુચિવંત=ભવ્ય. પચારિ=બોલાવીને. બૂઝત=ઓળખતો. હિયેં=હૃદયમાં. ગૂઝચ નાહીં=ગુંચવાતો નથી. સુછંદ=સ્વતંત્ર. ઉજ્વલ=નિર્મળ. અરૂઝત નાહીં=છૂટતું નથી. દુંદ(દ્વંદ)= ભ્રમજાળ. દોહી=દુવિધા.

અર્થ :—શ્રીગુરુ બોલાવીને કહે છે કે હે ભવ્ય! તું તારા સ્વરૂપને ઓળખતો નથી, પોતાના ઘટમાં ચૈતન્યનું લક્ષણ ગોતો, તે પોતાનામાં જ છે, પોતાથી ગુંચવાતો નથી, તમે શુદ્ધ, સ્વાધીન અને અત્યંત નિર્વિકાર છો, તમારી આત્મસત્તામાં માયાનો પ્રવેશ નથી. તમારું સ્વરૂપ ભ્રમજાળ અને દુવિધાથી રહિત છે જે તમને સૂઝતું નથી. ૪૭.

આત્મસ્વરૂપની ઓળખાણ જ્ઞાનથી થાય છે. (સવૈયા તેવીસા)

केई उदास रहैं प्रभु कारन,
केई कहैं उठि जांहि कहींकै।
केई प्रनाम करैं गढ़ि मूरति,
केई पहार चढैं चढ़ि छींकै।।
केई कहैं असमानके ऊपरि,
केई कहैं प्रभु हेटि जमीकै।

मेरो धनी नहि दूर दिसन्तर,
मोहीमें है मोहि सूझत नीकै।।४८।।

શબ્દાર્થ :—ઉદાસ=વિરક્તિ. ગઢિ=બનાવીને. મૂરતિ(મૂર્તિ)=પ્રતિમા. પહાર(પહાડ)= પર્વત. અસમાન(આસમાન)=ઊર્ધ્વલોક. હેઠિ=નીચે. જમીં(જમીન)=ધરતી. દિસન્તર (દેશાન્તર)=અન્ય ક્ષેત્ર, વિદેશ.

અર્થ :—આત્માને જાણવા માટે અર્થાત્ ઈશ્વરની ખોજ કરવા માટે કોઈ તો ત્યાગી બની ગયા છે, કોઈ બીજા ક્ષેત્રમાં યાત્રા આદિ માટે જાય છે, કોઈ પ્રતિમા બનાવીને નમસ્કાર, પૂજન કરે છે, કોઈ ડોળીમાં બેસીને પર્વત પર ચડે છે, કોઈ કહે છે કે ઈશ્વર આકાશમાં છે અને કોઈ કહે છે કે પાતાળમાં છે, પરંતુ આપણા પ્રભુ દૂર દેશમાં નથી—આપણામાં જ છે તે આપણને સારી રીતે અનુભવમાં આવે છે. ૪૮.

વળી — (દોહરા)

कहै सुगरु जो समकिती, परम उदासी होइ।
सुथिर चित्त अनुभौ करै, प्रभुपद परसै सोइ।।४९।।

શબ્દાર્થ :—પરમ=અત્યંત. ઉદાસી=વીતરાગી. પરસૈ=પ્રાપ્ત કરે.

અર્થ :—શ્રીગુરુ કહે છે કે જે સમ્યગ્દષ્ટિ અત્યંત વીતરાગી થઈને મનને ખૂબ સ્થિર કરીને આત્મ-અનુભવ કરે છે તે જ આત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે. ૪૯.

મનની ચંચળતા
(સવૈયા એકત્રીસા)

छिनमैं प्रवीन छिनहीमैं मायासौं मलीन,
छिनकमैं दीन छिनमांहि जैसो सक्र है।
लियैं दौर धूप छिन छिनमैं अनंतरूप,
कोलाहल ठानत मथानकौसौ तक्र है।।
नटकौसो थार किधौं हार है रहटकौसौ,
धारकौसौ भौंर कि कुंभारकौसौ चक्र है।

ऐसौ मन भ्रामक सुथिरु आजु कैसे होई,
ओरहीकौ चंचल अनादिहीकौ वक्र है।।५०।।

શબ્દાર્થ :–પ્રવીણ=ચતુર. સક્ર(શક્ર)=ઈન્દ્ર. ઠાનત=કરે છે. મથાન=વલોણું. તક્ર=છાશ. થાર=થાળી. હાર=માળા. ચક્ર=ચાકડો. ભ્રામક=ભ્રમણ કરનારય ચંચળ=ચપળ. વક્ર=વાંકુ.

અર્થ :–આ મન ક્ષણમાત્રમાં પંડિત બની જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં માયામાં મલિન થઈ જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં વિષયોને માટે દીન બને છે, ક્ષણમાત્રમાં ગર્વથી ઈન્દ્ર જેવું બની જાય છે, ક્ષણમાત્રમાં જ્યાં–ત્યાં દોડે છે અને ક્ષણમાત્રમાં અનેક વેષ કાઢે છે. જેમ દહીં વલોવતાં છાશની ઉથલ-પાથલ થાય છે તેવો કોલાહલ મચાવે છે, નટનો થાળ, રહેંટચક્રની માળ, નદીના પ્રવાહનું વમળ અથવા કુંભારના ચાકડાની જેમ ઘૂમ્યા જ કરે છે. આવું ભ્રમણ કરનારું મન આજે કેવી રીતે સ્થિર થઈ શકે કે જે સ્વભાવથી જ ચંચળ અને અનાદિકાળથી વક્ર છે. ૫૦

મનની ચંચળતા ઉપર જ્ઞાનનો પ્રભાવ. (સવૈયા એકત્રીસા)

धायौ सदाकाल पै न पायौ कहूं साचौ सुख,
रूपसौं विमुख दुखकूपवास बसा है।
धरमकौ घाती अधरमकौ संघाती महा,
कुरापाती जाकी संनिपातकीसी दसा है।।
मायाकौं झपटि गहै कायासौं लपटि रहै,
भूल्यौ भ्रम-भीरमैं बहीरकौसौ ससा है।
ऐसौ मन चंचल पताकासौ अंचल सु,
ग्यानके जगेसौं निरवाण पथ धसा है।।५१।।

શબ્દાર્થ :–ધાયૌ=દોડ્યો. વિમુખ=વિરુદ્ધ. સંઘાતી=સાથી. કુરાપાતી=ઉપદ્રવી. ગહૈ=પકડે. બહીર=શિકારી. સસા(શશા)=સસલું. પતાકા=ધ્વજા. અંચલ=કપડું.

અર્થ :–આ મન સુખને માટે સદાય ભટકતું રહ્યું છે પણ ક્યાંય સાચું સુખ મેળવ્યું નથી. પોતાના સ્વાનુભવના સુખથી વિરુદ્ધ થઈ દુઃખના કુવામાં પડી રહ્યો છે, ધર્મનો ઘાતક, અધર્મનો સાથી, મહાઉપદ્રવી સનેપાતના રોગી જેવો અસાવધાન થઈ

રહ્યો છે. ધન-સંપત્તિ આદિનું સ્ફૂર્તિથી ગ્રહણ કરે છે અને શરીરમાં સ્નેહ કરે છે. ભ્રમજાળમાં પડ્યો થકો એવો ભૂલી રહ્યો છે જેવો શિકારીના ઘેરામાં સસલું ભટકી રહ્યું હોય, આ મન ધજાના વસ્ત્રની જેમ ચંચળ છે, તે જ્ઞાનનો ઉદય થવાથી મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે. ૫૧.

મનની સ્થિરતાનો પ્રયત્ન (દોહરા)

जो मन विषै-कषायमैं, बरतै चंचल सोइ।
जो मन ध्यान विचारसौं, रुकै सु अविचल होइ।।५२।।

શબ્દાર્થ :—રુકૈ=રોકાય. અવિચલ=સ્થિર.

અર્થ :—જે મન વિષય-કષાય આદિમાં વર્તે છે તે ચંચળ રહે છે અને જે આત્મસ્વરૂપના ચિંતવનમાં લાગ્યું રહે છે તે સ્થિર થઈ જાય છે. ૫૨.

વળી —(દોહરા)

तातैं विषै--कषायसौं, फेरि सु मनकी बांनि।
सुद्धातम अनुभौविषै, कीजै अविचल आनि।।५३।।

શબ્દાર્થ :—બાંનિ=આદત—સ્વભાવ. અવિચલ=સ્થિર. આનિ=લાવીને.

અર્થ :—માટે મનની પ્રવૃત્તિ વિષય-કષાયથી ખસેડીને તેને શુદ્ધ આત્માનુભવ તરફ લાવો અને સ્થિર કરો. ૫૩.

આત્માનુભવ કરવાનો ઉપદેશ. (સવૈયા એકત્રીસા)

अलख अमूरति अरूपी अविनासी अज,
निराधार निगम निरंजन निरंध है।
नानारूप भेस धरै भेसकौ न लेस धरै,
चेतन प्रदेस धरै चेतनकौ खंध है।।
मोग धरै मोहीसौ विराजै तोमैं तोहीसौ,
न तोहीसौ न मोहीसौ न रागी निरबंध है।

શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાયમંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢ - ૩૬૪૨૫૦

ऐसो चिदानंद याही घटमें निकट तेरे,
ताहि तू विचारु मन और सब धंध है।।५४।।

શબ્દાર્થ :—અમૂરતિ(અમૂર્તિ)=આકાર રહિત. અવિનાસી=નિત્ય. અજ=જન્મ રહિત. નિગમ=જ્ઞાની, નિરંધ=અખંડ. ખંધ(સ્કંધ)=પિંડ. ધંધ(દ્વંદ્વ)=દ્વિવિધા.

અર્થ :—આ આત્મા અલખ, અમૂર્તિક, અરૂપી, નિત્ય, અજન્મ, નિજાધાર, જ્ઞાની, નિર્વિકાર અને અખંડ છે, અનેક શરીર ધારણ કરે છે પણ તે શરીરોના કોઈ અંશરૂપ થઈ જતો નથી. ચેતન પ્રદેશોને ધારણ કરેલ ચૈતન્યનો પિંડ જ છે. જ્યારે આત્મા શરીર આદિ પ્રત્યે મોહ કરે છે ત્યારે મોહી થઈ જાય છે અને જ્યારે અન્ય વસ્તુઓમાં રાગ કરે છે ત્યારે તેરૂપ થઈ જાય છે. વાસ્તવમાં ન શરીરરૂપ છે અને ન અન્ય વસ્તુઓ રૂપ છે, તે સર્વથા વીતરાગ અને કર્મબંધથી રહિત છે. હે મન! આવો ચિદાનંદ આ જ શરીરમાં તારી પાસે છે તેનો તું વિચાર કર, તે સિવાયની બીજી બધી જંજાળ છે. ૫૪.

આત્માનુભવ કરવાની વિધિ (સવૈયા એકત્રીસા)

प्रथम सुद्रिष्टिसौं सरीररूप कीजै भिन्न,
तामें और सूच्छम सरीर भिन्न मानिये।
अष्टकर्मभावकी उपाधि सोऊ कीजै भिन्न,
ताहूमैं सुबुद्धिकौ विलास भिन्न जानिये।।
तामें प्रभु चेतन विराजत अखंडरूप,
वहै श्रुतग्यानके प्रवांन उर आनिये।
वाहीकौ विचार करि वाहीमैं मगन हूजै,
वाकौ पद साधिबेकौं ऐसी विधि ठानिये।।५५।।

શબ્દાર્થ :—શરીર=ઔદારિક, વૈક્રિયક, આહારક. સૂચ્છમ સરીર(સૂક્ષ્મ શરીર)=તૈજસ, કાર્મણ. અષ્ટકર્મભાવકી ઉપાધિ=રાગ-દ્વેષ-મોહ. સુબુદ્ધિકૌ વિલાસ=ભેદવિજ્ઞાન.

અર્થ :—પહેલાં ભેદવિજ્ઞાનથી સ્થૂળ શરીરને આત્માથી ભિન્ન માનવું જોઈએ, પછી તે સ્થૂળ

Shri Digambar Jain Swadhyay Mandir Trust, Songadh - 364250

શરીરમાં તૈજસ, કાર્માણ સૂક્ષ્મ શરીર છે, તેમને ભિન્ન જાણવા યોગ્ય છે. પછી આઠ કર્મની ઉપાધિજનિત રાગ-દ્વેષને ભિન્ન કરવા અને પછી ભેદવિજ્ઞાનને પણ ભિન્ન માનવું જોઈએ. તે ભેદવિજ્ઞાનમાં અખંડ આત્મા વિરાજમાન છે, તેને શ્રુતજ્ઞાન-પ્રમાણ અથવા નય-નિક્ષેપ આદિથી નક્કી કરીને તેનો જ વિચાર કરવો અને તેમાં જ લીન થવું જોઈએ. મોક્ષપદ પામવાની નિરંતર આવી જ રીત છે. ૫૫.

આત્મનુભવથી કર્મબંધ થતો નથી. (ચોપાઈ)

इहि विधि वस्तु व्यवस्था जानै।
रागादिक निज रूपं न मानै।।
तातैं ग्यानवंत जगमांही।
करम बंधकौ करता नांही।।५६।।

અર્થ :—સંસારમાં સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આત્માનું સ્વરૂપ જાણે છે અને રાગ-દ્વેષ આદિને પોતાનું સ્વરૂપ માનતા નથી તેથી તે કર્મબંધનના કર્તા નથી. ૫૬.

ભેદજ્ઞાનની ક્રિયા (સવૈયા એકત્રીસા)

ग्यानी भेदग्यानसौं विलेछि पुद्गल कर्म,
आतमीक धर्मसौं निरालो करि मानतौ।
ताकौ मूल कारन असुद्ध रागभाव ताके,
नासिबेकौं सुद्ध अनुभौ अभ्यास ठानतौ।।
याही अनुक्रम पररूप सनबंध त्यागि,
आपमांहि अपनौ सुभाव गहि आनतौ।

इत्यालोच्य विवेच्य तत्किल परद्रव्यं समग्रं बलात्
तन्मूलां बहुभावसन्ततिमिमामुद्धर्तुकामः समम्।
आत्मानं समुपैति निर्भरवहत्पूर्णैकसंविद्युतं
येनोन्मूलितबन्ध एष भगवानात्मात्मनि स्फूर्जति।।१६।।

साधि सिवचाल निरबंध होत तिहूं काल,
केवल विलोक पाइ लोकालोक जानतौ।।५७।।

શબ્દાર્થ :–વિલેછિ=જુદો જાણવો. નિરાલૌ=ભિન્ન. અનુક્રમ=ક્રમ પ્રમાણે. સાધિ=સિદ્ધ કરીને. સિવચાલ=મોક્ષમાર્ગ. નિરબંધ=બંધ રહિત. વિલોક=જ્ઞાન.

અર્થ :–જ્ઞાની જીવ ભેદવિજ્ઞાનના પ્રભાવથી પુદ્‌ગલકર્મને જુદું જાણે છે અને આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન માને છે. તે પુદ્‌ગલ કર્મોનું મૂળ કારણ રાગ, દ્વેષ, મોહ આદિ વિભાવો છે, તેનો નાશ કરવા માટે શુદ્ધ અનુભવનો અભ્યાસ કરે છે અને ૫૪માં કવિત્તમાં કહેલી રીતે આત્મસ્વભાવથી ભિન્ન અને પરરૂપ એવી બંધપદ્ધતિને પોતામાં જ પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવનું ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે તે સદૈવ મોક્ષમાર્ગનું સાધન કરીને બંધન રહિત થાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને લોકાલોકનો જ્ઞાયક થાય છે. ૫૭.

ભેદજ્ઞાનીનું પરાક્રમ (સવૈયા એકત્રીસા)

जैसैं कोऊ मनुष्य अजान महाबलवान,
खोदि मूल वृच्छकौ उखारै गहि बाहूसौं।
तैसैं मतिमान दर्वकर्म भावकर्म त्यागि,
ह्वै रहै अतीत मति ग्यानकी दशाहूसौं।।
याही क्रिया अनुसार मिटै मोह अंधकार,
जगै जोति केवल प्रधान सविताहूसौं।
चुकै न सकतीसौं लुकै न पुद्गल मांहि,
धुकै मोख थलकौ रुकै न फिर काहूसौं।।५८

શબ્દાર્થ :–અતીત=ખાલી, શૂન્ય. સવિતાહૂ=સૂર્ય. લુકૈ=છુપાય. ધુકૈ=ચાલે છે.

रागादीनामुदयमदयं दारयत्कारणानां
कार्यं बन्धं विविधमधुना सद्य एव प्रणुद्य।
ज्ञानज्योतिः क्षपिततिमिरं साधु सन्नद्धमेतत्
तद्वद्यद्वत्प्रसरमपरः कोऽपि नास्यावृणोति।।१७।।

અર્થ :–જેવી રીતે કોઈ અજાણ્યો મહા બળવાન મનુષ્ય પોતાના બાહુબળથી કોઈ વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખાડી નાખે છે તેવી જ રીતે ભેદવિજ્ઞાની મનુષ્ય જ્ઞાનની શક્તિથી દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મને દૂર કરીને હલકા થઈ જાય છે. આ રીતે મોહનો અંધકાર નાશ પામે છે ને સૂર્યથી પણ શ્રેષ્ઠ કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિ જાગે છે, પછી કર્મ અને નોકર્મથી છુપાઈ ન શકવા યોગ્ય અનંતશક્તિ પ્રગટ થાય છે જેથી તે સીધા મોક્ષમાં જાય છે અને કોઈના રોકાયા રોકાતા નથી. ૫૮

આઠમાં અધિકારનો સાર

જોકે સિદ્ધાલયમાં અનંત કાર્મણ વર્ગણાઓ ભરેલી છે તોપણ સિદ્ધ ભગવાનને કર્મનો બંધ થતો નથી, અરિહંત ભગવાન યોગ સહિત હોવા છતાં અબંધ રહે છે, પ્રમાદ વિના હિંસા થઈ જવા છતાં મુનિઓને બંધ થતો નથી. સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અસંયમી હોવા છતાં પણ બંધ રહિત છે. એથી સ્પષ્ટ છે કે કાર્મણ વર્ગણાઓ, યોગ, હિંસા અને અસંયમથી બંધ થતો નથી, કેવળ શુભ–અશુભ અશુદ્ધોપયોગ જ બંધનું કારણ છે. અશુદ્ધ ઉપયોગ રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપ છે અને રાગ-દ્વેષ-મોહનો અભાવ સમ્યગ્દર્શન છે, માટે બંધનો અભાવ કરવા માટે સમ્યગ્દર્શનની સંભાળ કરવી જોઈએ. એમાં પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી કેમ કે સમ્યગ્દર્શન જ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોનો દાતા છે. આ સમ્યગ્દર્શન વિપરીત અભિનિવેશ રહિત હોય છે. મેં કર્યું, મારું છે, હું ઈચ્છું તે કરીશ, એ મિથ્યાભાવ સમ્યગ્દર્શનમાં હોતો નથી. એમાં શરીર, ધન, કુટુંબ અથવા વિષય-ભોગથી વિરક્તભાવ રહે છે અને ચંચળ ચિત્તને વિશ્રામ મળે છે. સમ્યગ્દર્શન જાગૃત થતાં વ્યવહારની તલ્લીનતા રહેતી નથી, નિશ્ચયનયના વિષયભૂત નિર્વિકલ્પ અને નિરુપાધિ આત્મરામનું સ્વરૂપ–ચિંતવન હોય છે અને મિથ્યાત્વને આધીન થઈને સંસારી આત્મા જે અનાદિકાળથી ઘાણીના બળદની જેમ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો હતો તેને વિલક્ષણ શાંતિ મળે છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીઓને પોતાનો ઈશ્વર પોતાનામાં જ દેખાય છે, અને બંધના કારણોનો અભાવ થવાથી તેમને પરમેશ્વરપદ પ્રાપ્ત થાય છે.

✻